

Odhadovaný počet zneužitých dětí během posledních několika desítek let postupně vzrostl. Děje se tak proto, že oběti jsou dnes ochotnější zneužití přiznat, i proto, že kolem řady případů, které se staly předmětem soudních řízení a vyšetřování, vznikla široká diskuse s velkou publicitou o tom, jak by sociální služby a jiné organizace mohly děti před zneužitím účinněji ochránit. Důsledkem takových diskusí je snaha lépe koordinovat přístup více organizací při zjišťování a řešení případů s podezřením na zneužití. V současné době panuje názor, že škola hraje v tomto smyslu unikátní roli, neboť má se žáky každodenní kontakt, a tak pravděpodobně hraje klíčovou úlohu při rozpoznání příčiny obav. Častý výskyt případů zneužití nutí školy zamyslet se, jak by mohly žákům a jejich rodinám pomoci jeho následky zvládnout. Kromě toho existují školní programy, které pomáhají prosadit výchovu k ochraně dítěte v rámci osnov – seznamují žáky se způsoby obrany proti zneužití i snaží se je vychovávat ke kvalitnějšímu rodičovství.

Co se míní „zneužitím dítěte“ a jak často se vyskytuje?

Existují tři kategorie zneužití a týrání: tělesné, citové a pohlavní; kromě toho rozlišujeme i související kategorii zanedbávání (DíEE, 1995; Kinich a Brown, 2001).

Tělesné zneužití

Do této kategorie spadá aktuální ublížení na těle či neschopnost takovému ublížení zabránit. Patří sem například bití, tahání za vlasy, popálení. Za indikátory tělesného zneužití považujeme:

- častá nevysvětlená poranění,

- strach z tělesného kontaktu,
- šikanování mladších spolužáků,
- strach z kontaktu školy s rodiči,
- strach ze zkoušení,
- odmítnutí odložit před někým oděv.

Citové týrání

Patří sem trvalé emocionální týrání. Může se projevovat ponižováním, urážkami, jízlivostí, nucenou izolací. K indikátorům citového týrání patří:

- koktání,
- projevy nezralého chování,
- špatné snášení kritiky,
- užívání drog,
- pasivita,
- vyhýbání se rizikovým situacím.

Pohlavní zneužití

Patří sem pohlavní akty páchané na žákovi či v jeho přítomnosti, nejčastěji dospělým příbuzným, řidčeji starším sourozencem nebo nepříbuzným dospělým. Do této kategorie můžeme zařadit pohlavní styk, masturbaci a pořizování pornografických fotografií. Indikátory pohlavního zneužití mohou být:

- předčasné narážky na sexualitu,
- častější zmínky o soukromých intimních záležitostech,
- sexuální akty vůči ostatním spolužákům,
- citová uzavřenost,
- sebepoškozování,
- snadné rozrušení.

Zanedbávání

Tímto termínem se rozumí selhání v poskytování adekvátní péče, které ohrožuje zdravý fyzický a psychický vývoj dítěte. Může zahrnovat hladovění, nedostatek základní hygieny, pravidelné domácí násilí apod.. K indikátorům zanedbávání patří:

- trvalý hlad,
- hubenost,
- obsesivní činnost (například houpání, kroucení vlasů),
- špatná soustředěnost,
- nedostatečná hygiena,
- neupravený zevnějšek.

Statistiky výskytu zneužívání

V roce 1998 bylo v Anglii v organizaci pro ochranu dítěte evidováno 31 600 dětí, z toho 29 % tělesně zneužitých, 15 % duševně týraných, 19 % pohlavně zneužitých a 37 % zanedbávaných. Ačkoli jsou tyto čtyři kategorie dosti přesně vymezené, je důležité poznamenat, že se v mnoha ohledech překrývají, a často můžeme rovněž pozorovat syndromy různých typů zneužití, protože žáci, kteří trpí zneužíváním v jedné z výše zmíněných kategorií, velmi pravděpodobně zažívají ještě jeden nebo další typy zneužití.

Studie Branwhitea (1994) požádala skupinu 836 žáků v 7. třídách ve věku 11 a 12 let, aby si rozmysleli a později uvedli, zda zažili některý ze 14 jevů představujících potenciální zdroje sociálního stresu a zda o něm později hodně přemýšleli. 6 % žáků odpovědělo kladně u příkladu popsaného slovy „někdo dospělý mi udělal něco moc ošklivého“.

Avšak podíl žáků, kteří byli zneužíváni nebo zanedbáváni (tj. „utrपěli značnou újmu“) v průběhu školní docházky, lze odhadnout jen s velkými obtížemi (Bonner a kol., 2001; Cleaver a kol., 1998; Wattam, 1999). Pokud mají dotazovaní jedinci v průzkumu uvést, zda se v jejich životě vyskytl případ, který by považovali za zneužití, a je-li vymezen příklady typu dostat od rodičů nepřiměřeně nařekováno, být rodičem přehlížen, být nucen sledovat exhibicionistické chování někoho druhého, být ponechán doma o samotě v situaci, kdy byla péče nutná, pak velká většina dospívajících udává, že se minimálně jednou do takové situace dostali. Pokud však dotazník zjišťuje trvalé zneužívání, které podle názoru dotazované osoby způsobilo značnou újmu na jejím tělesném či duševním zdraví, pak se odhady jejich podílu pohybují asi kolem 10 %.

Zneuživatelé

Cílem řady studií bylo nalézt společné charakteristické rysy zneuživatelů. Z výsledků však plyne, že jsou to jedinci velice různí, a tak vzniká nebezpečí, že se pozornost bude upírat pouze na úzkou typologickou skupinu. Dokonce se ukázalo, že jedním z důvodů, proč mnohá zneužití dětí zůstávají neodhalena, je jednoduše neschopnost rozpoznat, že na první pohled příjemní, společenší a milující jedinci mohou děti zneužívat. Jediným konzistentním zjištěním o zneuživatelích je to, že z valné části trpí mentálními poruchami, bydlí v krajně nevyhovujících podmínkách a sami byli v dětství zneužiti (Cleaver a kol., 1998; Wattam, 1999).

Tělesné zneužití

Pokud jde o zjištění fyzického zneužití, musíme podotknout, že pozornost v první řadě upoutá tělesné zranění, a to i v případě, že nejsou jasné informace o okolnostech, za jakých k ublížení došlo. Má-li žák například pod okem

monokl a říká, že upadl na hřišti, zeptejte se, jestli ho při tom někdo viděl a zda mu to někdo může dosvědčit. Pokud se žák usilovně brání o takových věcech mluvit nebo podává zjevně podezřelá či rozporuplná vysvětlení, je třeba mít se na pozoru. Rovněž je třeba se věci zabývat, jestliže k podobné události došlo již někdy dříve.

Zanedbávání

Hranice mezi fyzickým týráním a zanedbáváním není příliš ostrá, neboť špatný zdravotní stav, poranění či úraz, které mohou být způsobené zanedbáváním, nemusí být zaviněny přímým jednáním rodičů, ale mohlo k nim dojít nepřímo, v důsledku nedostatečné péče a špatného dohledu. V přechodové fázi lze případy zanedbávání nazvat „špatnou rodičovskou péčí“.

Citové týrání

Odlišit citové týrání od ještě přijatelných mezí rodičovské praxe je velmi obtížné a je nutno brát přitom v potaz veškeré faktory ovlivňující rodinnou situaci, například chudobu, kulturní zázemí a životní styl. K rozpoznání tělesného zneužívání nám jako viditelný důkaz může posloužit aktuální poranění nebo ublížení. Avšak v případě citového týrání se příznaky dají vysledovat mnohem obtížněji. V některých zemích se zákonodárci pokusili vymezit pojmy jako „citový úraz“ nebo „citové ublížení“ pomocí definic typu „nevhodné ponížení“, „vystavení závažnému domácímu nesouladu“ a „nedostatek kognitivních podnětů“ (Barker, 1993). Takové pokusy nám však slouží pouze ke zdůraznění problémů, na jejichž základě se pokoušíme spolehlivé ukazatele citového týrání stanovit.

Studie Piekarské (2000) o skupině 271 žáků základních škol ve věku 13 až 14 let v Polsku se pokusila odhalit psychické týrání ze strany učitelů i způsoby, jakými se s ním žáci snažili vyrovnat. Chování učitelů, které lze považovat za psychické týrání, obsahovalo výhrůžky (např. hrozbu pohovorem s rodiči), zesměšňování (např. donucení žáka přečíst špatnou práci před celou třídou), ponižování (např. poznámky o nízké inteligenci), nadávky (např. označení žáka za idiota) a osobní útoky (např. kritika žákova vzhledu). Studie odhalila, že lze jen obtížně určit, co je například ještě pouhou urážkou – a co lze již považovat za týrání.

Pohlavní zneužití

Pohlavní zneužití se často odhaluje velmi obtížně, neboť i okolnosti mohou být velmi složité. Samotný žák dokonce často pochybuje o tom, zda k určité činnosti vlastně jistým způsobem nedal svůj souhlas, a možná si je dokonce z určitých důvodů přeje zatajit. Často se dostává do situace, v níž nad ním má násilník moc a výhrůžkami jej přinutí zneužití akceptovat a udržet v tajnosti. Žák

si také může být vědom následků, které by celou rodinu postihly, kdyby zneuživatele označil, zejména v případě, jde-li o někoho z rodičů, příbuzných nebo blízkých rodinných přátel. Dokonce někdy uvěří tomu, že jiný člen rodiny zneužití omlouvá. Pokud jde o žáky základních škol, nezřídka bývají dost zmatení, protože nechápou, co je normální a přijatelné chování, nemají dostatečnou slovní zásobu, aby popsali ostatním, co se jim přesně stalo apod.

Dotazníkový průzkum mezi absolventkami na cardiffské univerzitě, kterou provedli Oaksford a Frude (2001), odhalil, že 13 % z 213 dotazovaných dívek udalo, že byly v dětství pohlavně zneužity. Studie provedená mezi absolventkami univerzity v Nové Anglii v USA, jak píšou Gibson a Leitenberg (2000), uvádí 11 % z 825 dotazovaných. Studie, které si kladou za cíl odhadnout četnost pohlavního zneužití, však negativně ovlivňuje fakt, že je obecně těžké získat nestranné reprezentativní vzorky respondentů, a rozhodnout, zda jednotlivý malý incident má stejnou váhu jako závažné zneužívání trvalého charakteru.

V případě sexuálního zneužití je v 95 % případů pachatelem muž a asi v 70 % případů je obětí žena. Většina dívek je zneužita v rodině, zatímco většina chlapců nikoliv, ačkoli téměř ve všech případech zneuživatel svou oběť dobře zná. Překvapivá může být i skutečnost, že asi ve čtvrtině případů je zneuživatel skoro stejně starý jako jeho oběť, což má důležité implikace pro školy.

Situace se dále komplikuje i tím, že obavy mohou paradoxně vycházet i z absence zneužití, například, je-li známo, že z více dětí v rodině bylo zneužité jenom jedno, nebo přistěhuje-li se známý zneuživatel do nové rodiny. V takových rodinách jsou děti mnohem více ohrožené a učitelé by na to měli být upozorněni.

Zneužití od učitelů

Školy by také měly věnovat pozornost možnému zneužití dětí učiteli. Někteří zneuživatelé pracují na místech, kde mají možnost důvěrného styku s dětmi, ať už jako učitelé, pracovníci center mládeže nebo duchovní. S případnými obviněními učitelů je však třeba zacházet opatrně, prošetřit je, ale přitom mít na paměti, že žáci i rodiče někdy učitele obviní z postranních úmyslů křivě. Vždy je třeba pečlivě shromáždit informace o tom, co a kdy se mohlo stát, a získat případná svědectví. V případě obvinění vůči učitelům je třeba dodržovat příslušné směrnice (DfEE, 1995). Jedinci, kteří svým chováním ohrožují bezpečnost a blaho žáků, poruší-li hrubě mravní zásady nebo dávají nevhodný příklad ostatním žákům, mohou být odvoláni z učitelského povolání. Rozhodnutí o tom může být učiněno jen na základě soudních rozsudků, které vycházejí z policejního vyšetřování – tomu předchází často zprávy zaměstnanců školy, střediska pro školení pedagogů (DfES, 2001a) apod.

Skinnerova studie (2001) zkoumala 16 případů sexuálního zneužití, které vedly k trestnímu stíhání učitelů. Ze studie je patrné, proč bývá pro oběti často obtížné zneužití přiznat a proč se často podezření vyjádřená žáky, rodiči a ostatními učiteli nedaří oznámit. Příčinou bývá síla zneužívatele, strach z prudké reakce, špatně pochopený smysl pro loajalitu k podezřelému učiteli a domněnka, že toto podezření vysloví někdo jiný, tj. člověk s lepším postavením a větší důvěrou.

Důsledky trvalého zneužívání

Trvalé zneužívání mívá obvykle za následek vážnou psychickou újmu, těžké ublížení na těle, sebepoškození (včetně pokusů o sebevraždu) a útoky z domova. Jsou to čtyři klíčové signály, které by učitele a sociální pracovníky měly na možné případy trvalého zneužívání upozornit. Některé případy trvalého zneužívání bohužel nebývají odhaleny dostatečně včas, aby bylo možné zabránit smrti dítěte. Z vyšetřování případů, jimž byla věnována publicita, plyne, že velký počet případů trvalého zneužívání pravděpodobně nikdy nespátrá světlo světa.

V 2. kapitole jsem uvedl, že při posuzování reakcí na negativní situace, které žáky postihly, musíme brát v úvahu jejich *psychickou představu sociálního světa*. Platí to zejména o pohlavním zneužití. Výzkum ukázal, že trvalé sexuální zneužívání má zásadní dopad na vývoj osobní identity dítěte. Obecně lze říci, že většina žáků má o své vlastní identitě silné pozitivní představy. Atributy, které považují za pozitivní (např. jsem chytrý, hezký, dobrý ve sportu) jsou pro ně také nejdůležitější, zatímco negativní vlastnosti (např. jsem hloupý na francouzštinu, neumím hezky zpívat, jsem tlustý) pro ně mají menší důležitost. Pozitivní pozice dobře ilustruje několik Fischerových studií (2002). Žáci byli požádáni, aby popsali a podle důležitosti, jakou jim přisuzují, seřadili své pozitivní i negativní vlastnosti. Typické je, že žáci umístí do oblasti označené jako „nejdůležitější“ velkou část pozitivních vlastností, zatímco do oblasti označené „nejméně důležité“ umístí vlastnosti, které jsou většinou negativní. Neutrální oblast ležící mezi těmito dvěma oblastmi typicky obsahuje směs pozitivních i negativních vlastností. Avšak požádáme-li o splnění tohoto úkolu zneužitě dítě, dostanou se do daných oblastí obvykle protiklady pozitivních vlastností. Mezi „nejdůležitější“ zařadí dítě mnoho negativních vlastností a do oblasti „nejméně důležité“ naopak mnoho pozitivních vlastností. Fischer předpokládá, že právě v tom se možná odráží obranná strategie, jejíž pomocí si dlouhodobě zneužívaní žáci postupně vybudovali představu důležitosti svých negativních a nedůležitosti svých pozitivních vlastností, stejně jako přesvědčení, že takový typ vlastní identity je ucelenější a lépe odpovídá jejich představě zažitého pohlavního zneužití. Fischer rovněž poznamenává, že tento obraz se pravděpodobně nevyskytuje u případů tělesného týrání, což, jak se domnívá, může být způsobeno intimnější a razantnější povahou se-

xuálního zneužívání, které se dotýká samého jádra lidského bytí a smyslu vlastní identity. Učitelé proto musí být připraveni na skutečnost, že pohlavně zneužití žáci mohou mít velmi negativní představu sebe samých a mají tendenci interpretovat chování ostatních vůči nim jako úmyslně negativní a nepřátelské.

Skinner (2000) provedl studii založenou na rozhovorech se sedmi ženami, které se v dětství staly oběťmi pohlavního zneužití. Většina z nich také prožila tělesné a citové týrání. Cítily, že zneužití vážně poškodilo jejich pojetí sebe samých a vedlo k podprůměrným školním výsledkům. Některé se domnívaly, že jim škola v jejich tehdejší těžké situaci mohla pomoci více, tj. poskytnout například konkrétní pomoc s učením, kterou v souvislosti se vzniklými událostmi potřebovaly.

Jak mohou školy přispět ochraně dítěte?

Úmluva o právech dítěte z roku 1989 ukládá nejrůznějším institucím, ke kterým patří i školy, povinnost spolupracovat na odhalování případů zneužití dětí a pomáhat ohroženým žákům (David, 1994). DfEE (1995) specifikovalo, že každá škola by měla jmenovat v pedagogickém sboru jednu osobu odpovědnou za koordinaci kroků v rámci školy a za spolupráci s ostatními institucemi, včetně místního výboru na ochranu dítěte (ACPC*). Ačkoli školy musí mít připravený postup v případě podezření na zneužití žáků, skutečná odpovědnost při vyšetřování takových případů však leží na jiných organizacích. Směrnice DfES (2001b) o postupu v případech zneužití dětí jsou následující:

- Ve všech případech podezření nebo odůvodněného obvinění ze zneužití musí učitelé i ostatní členové sboru oznámit tuto informaci pověřenému pedagogovi.
- Pověřený učitel musí takové případy oznámit nebo je konzultovat s vyšetřujícími institucemi, a to podle postupů stanovených ACPC a LEA.
- Pokud si pověřená osoba není jista, zda je v obecném zájmu o zdraví a rozvoj dítěte, aby byl případ formálně oznámen, může vyhledat radu a pomoc na místním úřadu sociálních služeb, v dokumentaci výboru národního zabezpečení (NSCPP**) nebo u koordinátora LEA pro ochranu dítěte.
- Rozhodnutí o tom, zda je, či není vhodné učinit oznámení, které by spustilo vyšetřování, vyžaduje pečlivé zvážení. V případě, že pověřený učitel není zároveň ředitelem školy, by měl být stanoven způsob, jakým bude pověřený učitel ředitele o případu informovat.

* Pozn. překl.: ACPC – Area Child Protection Committees.

** Pozn. překl.: NSCPP – National Security Council Policy Papers.

- Pokud se pověřený učitel rozhodne oznámit podezření nebo obvinění ze zneužití, měl by požádat, aby byl informován o termínu jednání statutárních orgánů, které rozhodnou, zda a jak se bude případ vyšetřovat. Pověřený učitel má právo ujasnit si s vyšetřujícími orgány, kdy, jak a kdo řekne rodičům a dítěti, že bylo podáno toto oznámení.
- Člen pedagogického sboru, pověřený učitel nebo učitel, který zná dítě nejlépe, by měl být připraven při tomto jednání poskytnout potřebné informace, které má o dítěti škola.

Úloha učitele

Učitelé, kteří jsou s dítětem v každodenním kontaktu, hrají také klíčovou úlohu při rozpoznání známek zneužití. Adams (1995) stanovil čtyři klíčové aspekty role učitelů:

- *Naslouchání.* Učitelé musí být přístupní, nesmějí žáka hned odsuzovat, naopak by mu měli situaci usnadnit a nezapomínat, že zejména mladší žáci mohou mít potíže pochopit a sdělit to, co se doma odehrává.
- *Zjištění problému.* Učitelé musí být pozorní a obzvláště vnímaví ke známkám stresu a změnám v chování žáka, kterým by se měla věnovat pozornost.
- *Postoupení případu k prošetření.* Učitelé musí znát postup, který škola na ochranu dětí uplatňuje, a s případnými obavami by se měli obrátit na kolegu, který má ve škole ochranu dětí na starosti.
- *Pomoc.* Učitelé musí žákům, kteří se stali oběťmi zneužití, nabídnout podporu a pomoci jim se s náročnou situací vyrovnat.

Vzhledem k závažnosti podstaty zneužití je nesmírně důležité vést pečlivé záznamy; tyto záznamy musí obsahovat učiněné výpovědi, zvolené následné postupy a reakce na ně. Je-li obviněný pachatel souzen, mohou být učitelé požádáni o svědeckou výpověď. Pokud byl učitel očitým svědkem incidentu nebo mu někdo o incidentu vyprávěl, musí o tom být neprodleně učiněn záznam. Škola je povinna sdělit rodičům, jaké záznamy o žákovi vede. Toto sdělení však musí být učiněno tak, abychom zachovali bezpečnost žáka.

V případech podezření ze zneužití je velmi důležité udržet důvěrné informace v tajnosti. Učitel nemůže žákovi slíbit, že nic z toho, co se dozví, neřekne nikomu dalšímu. Pokud se jedná o případ podezření ze zneužití, je učitel dokonce ze zákona povinen projednat věc příslušným způsobem s ostatními.

Dopad na učitele

Je důležité připomenout, že učitel pověřený řešením případu může zásadním způsobem pomáhat žákovi během procesu a podporovat jej při sdělování informací vnějším organizacím. Pro dotyčného učitele to může být velmi stresující. Je možné, že i on bude potřebovat pomoc, aby takovou úlohu zvládl.

Studie Skinnera (1999) obsahuje pohovory se 14 učiteli, kteří řešili případy obětí pohlavního zneužití. Pouze dva z nich byli pověřenými učiteli pro otázky ochrany dítěte. Mnozí učitelé si nevěděli rady, kdy a jak mají se získanými informacemi či vyslovenými podezřeními naložit. Studie ukázala, že učitelé ohlásili případ pověřeným kolegům až poté, co sami vyzkoušeli mnoho jiných kroků. Účast v takových případech často působí vysokou míru stresu, včetně úzkostí, pocitů izolace a nespavosti.

Zjištění příznaků zneužití

Studie Kennyho (2001) mezi 197 učiteli na Floridě předložila učitelům dva scénáře, v nichž se jednalo o zcela jasné zneužití dítěte, včetně toho, že se dospělá osoba dotýkala genitálií dítěte. Mnozí učitelé uvedli, že by takový případ neoznámili. Studie poukazuje na nutnost seznámit učitele lépe s příznaky chování, kterým by měli věnovat pozornost.

Spolupráce s vnějšími organizacemi

Jakmile vyjde najevo jisté podezření, je na místě požádat o spolupráci i jiné organizace. Školy musí být seznámeny s tím, že vyšetřování podezřelých případů vyžaduje koordinovanou spolupráci nejrůznějších organizací a institucí. Možná je třeba zajistit urychlenou lékařskou prohlídku nebo bude nutné, aby byl žák vyslechnut sociálním pracovníkem nebo policií. Výslech dotyčného žáka i dospělých musí probíhat podle všech předepsaných zásad, pohovory s dětmi by měly být co nejkratší. Sdělení rodičům v raných stadiích vyšetřování musí být učiněno s nejvyšší opatrností a ve spolupráci s ostatními organizacemi. Schůzka, na které se sejdou zástupci různých organizací, rozhodne, jestli je dítě skutečně ohroženo zneužitím a zda bude jeho jméno uvedeno v registru organizace na ochranu dítěte. V případech, kdy dětem zneužití hrozí, je nutné vypracovat postup na jejich ochranu a zapojit do pomocného plánu i školu.

Jak mohou školy pomoci obětem zneužití a omezit výskyt zneužití?

Studie Webba a Vulliamyho (2001) uvádí, že školní projekty na ochranu dítěte obvykle zahrnují následující kroky:

- zajištění poradenské příručky;
- vysvětlení pojmu zneužití včetně informací o příznacích a projevech;
- formulování postupů, jimiž by se měli učitelé řídit, pokud vznikne nebo se potvrdí podezření ze zneužití, včetně obvinění kolegů;

- vysvětlení, jak vést přesné záznamy o případu, jak postupovat při přechodu registrovaného dítěte na jinou školu apod.;
- navržení cest k udržení pozitivní motivace ke spolupráci se zúčastněnými rodinami.

Webb a Vulliamy také navrhují rozšíření spolupráce škol a vnějších organizací, a to těmito způsoby:

- Škola vypracuje příručku, v níž uvede, co mohou místní organizace nabídnout.
- Zorganizuje společná školení zaměřená na vzájemnou spolupráci jednotlivých subjektů.
- Naváže kontakt se zástupcem spolupracující organizace, který bude v případné besedě informovat o práci příslušné organizace.
- Pověřený učitel se zapojí do práce mezioborové komunity.
- Škola vytvoří podmínky pro spolupráci s pracovníkem pro podporu vztahů rodina–škola.

Škola také musí nabídnout klidnou atmosféru plnou porozumění a péče, neboť pak bude pro zneužitého žáka snazší se učiteli svěřit. Učitelé musí žákům, kteří jim chtějí o svém problému něco říci, věnovat pozornost a vyhradit si nějaký čas na rozhovory s nimi. Wattam (1999) zdůrazňuje, že budou-li mít zneužití děti ke škole dobrý vztah, je mnohem pravděpodobnější, že najdou odvahu se někomu ve škole se svým problémem svěřit. Důvěryhodnou osobou může být i sociální pracovník nebo pracovník odboru péče o dítě, který bude mít ve škole své konzultační hodiny.

Školení učitelů

Školní politika zásadně závisí na tom, zda jsou učitelé náležitě vedeni k jejímu uvádění do praxe. Znamená to, že učitelé budou vědět, jak se zneužití dítě projevuje, a kdykoli vznikne důvod k obavám, spolehlivě učiní vhodné kroky.

Baginsky (2000) uvedl, že ochrana dítěte, která je součástí základních osnov pro výchovu pedagogických pracovníků, je pravděpodobně dosti rozšířená, avšak velmi povrchní; interním doškolením pak prochází velká většina pověřených učitelů, ale jen malá část třídních učitelů.

Braun a Schonveld (1994) se domnívají, že pokud má školení pomoci učitelům odstranit překážky, které jim brání o eventuálních případech referovat, musí se zaměřit na specifické zájmy učitelů a neinformovat pouze o definicích a postupech. Tvrdí, že pedagogové musí mít příležitost:

- *Zabývat se vlastními pocity, postoji a hodnotami souvisejícími se zneužitím.* Přitom je třeba postupovat opatrně, protože někteří učitelé se možná sami stali oběťmi zneužití. Kromě toho musí být učitelé schopni oddělit své vlastní názory na zneužití od profesionálního přístupu k problému.

- *Zvážit, jak nejlépe k případu zneužití dítěte přistupovat.* Patří sem takové praktiky, jako kde si učitel může pozvat dítě na tichý rozhovor a o kterých by ostatní pedagogové měli být informováni.
- *Navázat vztahy s vnějšími organizacemi.* Všichni učitelé musí znát úlohu vnějších organizací, jakou jsou například policie a sociální služby.
- *Prověřit postupy LEA.* Učitelé se na případových studiích, včetně různých úrovní rizik a zneužití, musí dozvědět, jak postupovat.
- *Vžít se do pocitů žáka, který se pokouší svěřit se zneužitím.* K tomu jsou potřebné dovednosti, které pokryjí období před oznámením, a období, kdy se žák vrátí do školy potom, co bylo oznámení učiněno.
- *Rozvinout dovednosti potřebné pro jednání s rodiči poté, co bylo oznámení učiněno.* Musí umět zvážit, jak by se rodiče měli dozvědět o postupech školy na ochranu dítěte.
- *Seznámit se dobře s vnějšími organizacemi a zdroji, které mohou žákovi, rodičům i pedagogům pomoci.* Možná bude zapotřebí k takové pomoci dodat podklady.
- *Ověřit, jak by se témata ochrany dítěte měla zařadit do učebních osnov.* Témata nastíněná na školení umožní učitelům, aby efektivněji zvážili úlohu vzdělávání v oblasti ochrany dítěte.
- *Přehodnotit politiku školy ve věci ochrany dítěte ve světle témat probraných na školení.* Hodnocení školní politiky zlepší postupy a také dá možnost, aby klíčová témata probíraná na školení byla upevněna.

Braun a Schonveld poznamenávají, že je běžné, aby taková školení organizoval a přednášel na nich pověřený učitel, což ale může být někdy problematické, protože je často těžké vystupovat před kolegy jako odborník na takto citlivá témata. Proto bude možná vhodnější, když školení provede přizvaný profesionál. Tento člověk ovšem musí být dobře zasvěcen do školního prostředí a vědět, co zejména učitelé od školení očekávají.

Školení pedagogů by rovněž mělo upozornit učitele na kulturní odlišnosti, které mohou žákům z určitých minorit znesnadnit rozhodování, zda a komu se mají svěřit. Platí to například tam, kde je silně tradičně zakořeněn respekt a poslušnost vůči dospělým. Studie, kterou provedla Tang (2002), ukazuje například pohlavní zneužití dětí, které oznámilo 2147 vysokoškolských studentů v Hongkongu. Tang uvádí, že asi 6 % respondentů uvedlo, že zneužití byli většinou jako pubertální jedinci. Pouze 39 % obětí zneužití tehdy oznámilo, 56 % případů zůstalo neoznámených. Z toho Tang vyvozuje, že tradiční kultura a morální zásady čínské společnosti, například poslušnost vůči rodičům, potlačení sexuality a úsilí ochránit rodinu před hanbou, mohou vést ke zneužití dětí a zároveň vyvolávat mnohem silnější odpor ze strany obětí se s tady tím zneužitím svěřit. Hovořit o tak intimních věcech s kýmkoli mimo rodinu, například s učitelem, je pak velmi nesnadné. Proto se jako sociální pracovníci pro určité etnické menšiny ve Spojeném království často vybírají

lidé se stejným etnickým zázemím, jaké má oběť zneužití. Při vyšetřování příčin to může hrát zásadní roli.

Vzdělání žáků v rámci ochranných strategií

Adams (1995) stanovil témata, jejichž zařazení do učebních osnov PSHE by mohlo žákům pomoci naučit se bránit před určitými typy zneužití. Jsou to:

- rodina,
- společenské vztahy,
- otázky pohlaví,
- osobní identita a sebehodnocení,
- lidská/dětská práva,
- mé tělo,
- bezpečnost,
- asertivita,
- rodičovství/výchova dětí,
- tajemství,
- pocity.

Hatwin a Wyse (1998) zdůrazňují nácvik obranných strategií, včetně pochopení nebezpečné situace, rozdílu mezi situacemi, kdy „cizí osoba = nebezpečí“ a „známá osoba = nebezpečí“, pojmů příjemného a nepříjemného, a toho, co žáci mohou v takových situacích na svou obranu dělat.

Výuka těchto témat je však dosti problematická a existují na ni rozdílné názory mezi učiteli, rodiči i dalšími organizacemi, pokud jde o typ informací a materiálů, na které by měli být různě staří žáci upozorněni (Johnson, 2000). Skutečně existuje nebezpečí, že už jen určité nevhodné nebo špatně interpretované informace nebo materiály mohou vyvolat u žáků zbytečný strach a úzkost. I normální chování lidí z okolí mohou pak považovat za zneužívání. Také se poukazuje na to, že i některé výchovné kampaně mohou být zavádějící. Například ilustrační situace „cizí osoba = nebezpečí“ může některé malé žáky mylně dovést k tomu, že si budou myslet, že určité typy dospělých, s nimiž se setkají na ulici, jsou pro ně hlavním a jediným zdrojem nebezpečí. Přitom většinu sexuálních násilníků oběť dobře zná, protože se jedná o příbuzné nebo rodinné přátele.

Kromě toho mohou mít někteří rodiče vyhraněné názory na to, zda je vhodné tato témata ve škole probírat, a pokud ano, jaké okruhy a jakým způsobem. Školy, které informace tohoto typu nabízejí, se proto budou muset dobře postarat o to, aby výuka probíhala velmi citlivě a aby s ní rodiče i pedagogové souhlasili.

Postupy při podezření ze zneužití

Každá škola musí stanovit způsob, jakým bude postupovat v případě, že se setká s podezřením na zneužití dítěte.

Podpora zneužitému dítěti

Žák, u kterého je podezření na zneužití, potřebuje kvalitní pomoc. Škola jej musí sice dobře sledovat, ale nesmí jej tím zatěžovat. Zneužitá děti se potřebují ve škole cítit jistě a bezpečně. Žák možná nese další tíhu stresu, je-li svěřen do ochranné péče či probíhá-li ve věci zneužití trestní stíhání. Přestože je žák obětí, může sám cítit vinu, dokonce může být ze vzniklé situace obviňován ostatními. Existuje dost vysoké nebezpečí, že se zneužitá dítě v následujících letech školní docházky pokusí o útěk z domova. V závislosti na velikosti traumatu, které dítě prodělalo, a na délce zneužívání je třeba rozhodnout o případné odborné péči o dítě. Škola by se v takovém případě měla neprodleně spojit s rodiči nebo pečovateli i s ostatními spolupracujícími organizacemi.

Dohled v době po vyučování

Zajištění klidného a bezpečného prostředí s dozorem v době po vyučování může být velmi prospěšné zejména malým žákům. Zejména o ty, kteří se dostanou domů až v pozdějších odpoledních hodinách, by mělo být takto postaráno. Možnost strávit čas v družině pro některé žáky znamená i to, že mohou doma, kde jim případně hrozí i zneužívání, strávit méně času. Neformální atmosféra školní družiny často žákovi poskytne příležitost svěřit se učiteli nebo jiné dospělé osobě s násilím, které prožívá. Některé intervenční programy, které využívají družin, znamenají často i dodržování správné výživy a pitného režimu, na což se v některých problémových rodinách nedbá.

Školení pedagogů

Pověření učitelé a ředitelé škol musí být vyškoleni, aby věděli, jak se mají v případech podezření na zneužití dítěte chovat. Musí se dobře seznámit s úlohou ostatních kompetentních organizací. Všichni zaměstnanci školy (učitelé, správci školy, dozor na obědě) musí navíc projít základním školením o příznacích a projevech zneužití a o postupech, které škola v tomto směru dodržuje.

Výchova v rámci učebních osnov

Existuje řada programů, které mají žákům pomoci rozpoznat, co to je zneužívání a jak se mají správně chovat, aby se takovému nebezpečí vyhnuli. Nicméně výuka těchto témat je kontroverzní a školy, které ji nabízejí, musí při tom pracovat s velkou rozvahou a se souhlasem učitelů i rodičů. Je však možné, aby některé prvky výchovy o zneužití byly zahrnuty do příslušných částí obecných osnov PSHE – například do rodinné výchovy lze včlenit výklad o tělesných změnách při dospívání a sexuální výchovu. Pak lze tato témata

implicitně probrat způsobem, který nepřímo zvýší povědomí žáků o zneužití a ukáže jim, jak se mu bránit nebo jak ho oznámit.

Podpora správných rodičovských dovedností

Mnozí rodiče ocení radu a pomoc v otázkách výchovy a nápady, jak postupovat, aniž by se uchýlili k tělesnému nebo citovému týrání. Některé školy využívají balíčky PSHE, které jsou zaměřené na společné aktivity dětí a rodičů doma. Pomáhají prohlubovat jejich vzájemný vztah a nabízejí účinné strategie na řešení konfliktů. Školy mohou být navíc rodičům užitečným zdrojem informací o tom, jak podpořit osobní vývoj dětí. Zároveň mohou konkrétním rodičům, jejichž dětem možná aktuálně hrozí nebezpečí zneužití, zajistit i spolupráci s dalšími místními organizacemi a nabídnout související semináře nebo individuální poradenství.

Sledování dospělých, kteří jsou v kontaktu s dětmi

Všichni dospělí, kteří pracují jako učitelé, jsou prověřováni, aby se zjistilo, zda nemají zákaz výkonu učitelského povolání. Ředitelé musí sledovat všechny dospělé osoby, které jsou se žáky v kontaktu ve škole i mimo ni, například při školních výletech. Na jakékoli projevy, které by o něčem nevhodném svědčily, je třeba neprodleně reagovat.

Literatura

- Adams, S. (1995) Child protection. In R. Best, P. Lang, C. Lodge and C. Watkins (eds) *Pastoral Care and Personal-Social Education: Entitlement and Provision* (s. 171–89). London: Cassell.
- Baginsky, M. (2000) Training teachers in child protection. *Child Abuse Review*, 9(1), 74–81.
- Barker, P. (1993) The effects of child abuse. In V. Varma (ed.) *How and Why Children Fail* (s. 90–102). London: Jessica Kingsley.
- Bonner, B. L., Logue, M. B., Kaufman, K. L. and Niec, L. N. (2001) Child maltreatment. In C. E. Walker and M. C. Roberts (eds) *Handbook of Clinical Child Psychology*, 3rd edn (s. 989–1030). Chichester: Wiley.
- Branwhite, T. (1994) Bullying and student distress: beneath the tip of the iceberg. *Educational Psychology*, 14(1), 59–71.
- Braun, D. and Schonveld, A. (1994). Training teachers in child protection: INSET. In T. David (ed.) *Protecting Children from Abuse: Multi-Professionalism and the Children Act 1989* (s. 91–5). Stoke-on-Trent: Trentham.
- Cleaver, H., Wattam, C., Cawson, P. and Gordon, R. (1998) *Assessing Risk in Child Protection*. London: NSPCC.
- David, T. (ed.) (1994) *Protecting Children from Abuse: Multi-Professionalism and the Children Act 1989*. Stoke-on-Trent: Trentham.
- DfEE (1995) *Protecting Children from Abuse: The Role of the Education Service. DfEE Circular 10/95*. London: DfEE.

- DFES (2001a) *Preventing Unsuitable People from Working with Children and Young Persons: Guidance for Education Staff* London: DFES.
- DFES (2001b) *Child Protection*. DFES website: www.dfes.gov.uk/a-z/atozindex.html.
- Fischer, K. (2002) Learning and self-organization as motivations that shape development. Paper presented at the conference Development and Motivation: Joint Perspectives organised by the University of Lancaster, Department of Educational Research, held at Bowness-on-Windermere, Cumbria, 16-18 April.
- Gibson, L. E. and Leitenberg, H. (2000) Child sexual abuse prevention programs: do they decrease the occurrence of child sexual abuse? *Child Abuse and Neglect*, 24(9), 1115-25.
- Hatwin, A. and Wyse, D. (1998) Child protection: the teachers role. *Education 3-13*, 26(3), 15-22.
- Johnson, B. (2000) Using video vignettes to evaluate childrens personal safety knowledge: methodological and ethical issues. *Child Abuse and Neglect*, 24(6), 811-27.
- Kenny, M. C. (2001) Child abuse reporting: teachers perceived deterrents. *Child Abuse and Neglect*, 25(1), 81-92.
- Kinchin, D. and Brown, E. (2001) *Supporting Children with Post-traumatic Stress Disorder: A Practical Guide for Teachers and Professionals*. London: David Fulton.
- Oaksford, K. L. and Frude, N. (2001) The prevalence and nature of child sexual abuse: evidence from a female university sample in the UK. *Child Abuse Review*, 10(1), 49-59.
- Piekarska, A. (2000) School stress, teachers abusive behaviours, and childrens coping strategies. *Child Abuse and Neglect*, 24(11), 1443-9.
- Skinner, J. M. (1999) Teachers coping with sexual abuse issues. *Educational Research*, 41 (3), 329-39.
- Skinner, J. M. (2000) *Coping with Survivors and Surviving*. London: Jessica Kingsley.
- Skinner, J. M. (2001) Teachers who abuse: impact on school communities. *Educational Research*, 43(2), 161-74.
- Tang, C. S. (2002) Childhood experience of sexual abuse among Hong Kong Chinese college students. *Child Abuse and Neglect*, 26(1), 23-37.
- Wattam, C. (1999) The prevention of child abuse. *Children and Society*, 13(4), 317-29.
- Webb, R. and Vulliamy, G. (2001) The primary teachers role in child protection. *British Educational Research Journal*, 27(1), 59-77.

Kyriacou, Chris

Řešení výchovných problémů ve škole / Chris Kyriacou ; [z anglického originálu ... přeložila Dagmar Tomková]. – Vyd. 1. – Praha : Portál, 2005. – 152 s.

Název originálu: Helping troubled pupils

ISBN 80-7178-945-3

373.3.011.3-052-056.49 * 364.6 * 159.955 * 37.048

- problémoví žáci
- sociální problémy
- řešení problémů
- výchovné poradenství
- příručky

371 – Školství (organizace)

Lektorovala PhDr. Lidmila Valentová, CSc.

Původní anglické vydání:

Helping Troubled Pupils

vydal Nelson Thornes Ltd

© Chris Kyriacou, 2003

České vydání:

Translation © Dagmar Tomková, 2005

© Portál, s. r. o., Praha 2005

ISBN 80-7178-945-3

Obsah

Předmluva k českému vydání	7
1 Úvod	10
Pár základních pravidel	10
Negativní situace	11
Cílový záměr	11
Čtenářská obec	12
2 Formy pomoci	13
Typické reakce, které se vyskytují při stresu	13
Jak může pomoci škola	17
Úloha poradenství	18
Literatura	25
3 Šikana	26
Co je to „šikana“ a jak často se vyskytuje?	26
Proč někteří žáci šikanují a druzí se stávají oběťmi?	28
Co mohou školy podniknout, aby pomohly šikanujícím i týraným, a co se dá dělat se šikanou vůbec?	31
Literatura	42
4 Záškoláctví	44
Co je to „záškoláctví“ a „odmítání školy“ a jak často se vyskytuje? ..	44
Jaké jsou hlavní příčiny záškoláctví a odmítání školy?	49
Co mohou školy udělat pro to, aby pomohly záškolákům a žákům odmítajícím školu omezit záškoláctví a strach ze školy?	53
Literatura	61

5 Vyloučení	63
Co se míní „vyloučením ze školy“ a jak je běžné?	63
Jaké jsou nejběžnější příčiny a důvody vyloučení ze školy?	68
Co mohou udělat školy pro podporu žáků navržených na vyloučení a pro snížení počtu vyloučených žáků?	72
Literatura	82
6 Stres	84
Co je to „školní stres“ a jak často se vyskytuje?	84
Jaké jsou hlavní příčiny školního stresu?	90
Co mohou školy udělat, aby stresujícím se žákům pomohly a školní stres snížily?	93
Literatura	98
7 Zneužití	100
Co se míní „zneužitím dítěte“ a jak často se vyskytuje?	100
Jak mohou školy přispět ochraně dítěte?	106
Jak mohou školy pomoci obětem zneužití a omezit výskyt zneužití?	108
Literatura	113
8 Zármutek	115
Jak na úmrtí reagují děti?	115
Co mohou školy udělat, aby pomohly žákům, kteří prožívají hluboký zármutek?	122
Má výuka s tématem smrti pomoci připravit žáky na to, aby se uměli s truchlením vypořádat?	127
Literatura	130
9 Kriminalita	132
Co je to „kriminalita mladistvých“ a jak často se vyskytuje?	132
Jaké jsou příčiny a typy kriminality mladistvých?	136
Co mohou školy udělat, aby pomohly „rizikovým“ žákům a snížily kriminalitu mládeže?	142
Literatura	149
Závěr	150
Vybraná literatura v češtině	151